

Perspektive znanstvenog istraživanja pravnohistorijskih tema

Margetić, Lujo

Source / Izvornik: **Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, 2006, 43, 323 - 330**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:118:132206>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-17**

PRAVI

Pravni fakultet Faculty of Law

Sveučilište u Rijeci
University of Rijeka

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Law](#)
[- Repository University of Rijeka, Faculty of Law](#)

uniri DIGITALNA
KNJIŽNICA

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Akademik Lujo Margetić, Rijeka

PERSPEKTIVE ZNANSTVENOG ISTRAŽIVANJA PRAVNOPOVIJESNIH TEMA

UDK: 34 (37) (091)

Primljeno: 01. 09. 2006.

Izvorni znanstveni rad

Autor se ukratko osvrće na sadržaj i poruku nekoliko najvažnijih srednjovjekovnih djela, i to na predglosatorsko djelo *Corpus legum sive Brachylogus*, glosatorsko djelo *Questionis de iuris subtilitatibus* te na postglosatorskog autora Bartolusa de Saxoferrato.

Ključne riječi: *rimsko pravo, pravna povijest, znanstveno istraživanje*

1.

Podsvjesna percepcija razvoja rimskoga prava kod većine je romanista vjerojatno vrlo slična onoj koju ima pisac ovoga članka. Ona približno glasi ovako.

Rimsko pravo doživjelo je svoj prvi vrhunac u doba klasičnog prava. Ono je doživjelo svoj pad u doba postklasičnog prava, da bi ga ponovno uzdigla djelatnost Justinijana, koji je svojim *Corpus juris civilis* stvorio nenadmašivi pravni sustav. Na žalost, mračni srednji vijek od sedmog do dvanaestoga stoljeća označavao je za Europu ponovni duboki pad pravne kulture, da bi tek od trinaestoga stoljeća djelatnošću glosatora i "postglosatora" došlo do renesanse proučavanja i čak primjene Justinijanova *Corpus juris*.

Ta percepcija razvoja rimskoga prava vidljiva je u strukturi mnogih - usudili bismo se reći većine - radova. Kada se piše o spomenutoj problematici, autor najčešće uvodno obradi pretklasično, klasično i Justinijanovo pravo i odgovarajuću literaturu da bi nakon tog uvoda zauzeo svoje stajalište o pitanjima kojima se bavi.

Ipak bi ovom shvaćanju uloge rimskoga prava u zapadnoeuropskoj kulturi trebalo dodati nekoliko važnih, čak odlučujućih opaska.

Naime, golemo univerzalno europsko i svjetsko značenje rimsko je pravo odigralo putem ideja i tendencija postklasičnog prava, koje je počevši od 4. st. n. e., dobivalo sve izraženije osebujne formalne i sadržajne značajke kojima se u mnogome bitno razlikovalo od klasičnog prava. Isključivi izvor novoga prava ostale su nebrojene carske konstitucije, sabrane u *Codex Theodosianus* (439. god.). Dodajmo da su u zapadne dijelove Carstva latinski jezik i rimsko pravo neusporedivo lakše prodrli nego na istok. Zapadu sa slabo razvijenim

gospodarstvom nije odgovaralo komplicirano klasično rimsko pravo zato što nije odgovaralo jednostavnijim gospodarskim okolnostima. Tako se razvilo pravo koje se u mnogim bitnim elementima u znatnoj mjeri udaljilo od klasičnih načela, i koje je imalo sudbonosno značenje za razvoj za ranosrednjovjekovnog (pa i modernog prava). U protivnom, može se lako upasti u pogrešno shvaćanje srednjovjekovnog prava kao germanskog prava, koje se onda olako stavlja u suprotnost s rimskim pravom klasičnog razdoblja i s Justinijanovim rimskim pravom. Ako se propusti uzeti u obzir razvoj rimskog prava na zapadu u postklasično doba, dolazi se do neprihvatljivih pogleda na povijest zapadnoeuropskog prava uopće.¹

Pri tome, treba uzeti u obzir i okolnost da je Justinijan doduše proširio važenje svoga zakonodavstva na Italiju 554. god., ali zbog političke slabosti Bizanta, ono nije moglo prodirjeti u praksu i zamijeniti predjustinijanov pravni sustav.

Ukratko, epohalno značenje rimskog prava izvire iz temelja postklasičnog rimskog prava. Koliko je ono bilo ukorijenjeno u ranosrednjovjekovnoj Italiji može se lijepo pratiti na langobarskom pravu. Nije li znakovito da se prvi langobardski zakonik. *Edictus Rothari* (643. god.)² zovu upravo tako, tj. edikt (!) kralja Rotarija? S nazivom edikt želi se naglasiti da je riječ o dopunama pravnom sustavu, koje doduše vrijede za Langobarde, ali ne i za cjelokupno pučanstvo langobardskog kraljevstva. A, već zakonodavna djelatnost Liutpranda od 713. do 735. god., koja obuhvaća vrlo velik broj odredaba (čak 153)³ unosi u langobardsko pravo upravo začuđujuće obilje rimskopravnih ideja, načela, pravnih ustanova itd. da se punim pravom može reći da je pravo pobijedenih Rimljana ušlo punim jedrima u langobardski pravni sustav. A, što reći za tzv. *Liber Papiensis*,⁴ taj bogati i izvanredni priručnik langobardskog (zajedno s njegovim franačkim dopunama) prava prve polovice 11. stoljeća, koji je već toliko povezao postklasična rimska shvaćanja i langobardsko pravo, da se u svojim komentarima (tzv. *expositiones*) i nebrojenim pridodanim primjerima i formularima za praktičnu uporabu već uvelike služi Justinijanovim Institucijama, dijelom njegova Kodeksa i skraćenom verzijom *Novela, Liber Papiensis* s prezirom pobija prethodne (iz 10. st.) nedovoljno rimskopravno obrazovane komentatore. Naziva ih "a.", tj. *antiqui* (odnosno porugljivo *asini!*) za razliku od modernih, već uvelike romaniziranih "v.", tj. *valentes*. Rad je tzv. pavijske škole izvanredno važan za daljnji razvoj prava.

Svakako su u pravu oni autori koji već za glosatore (12.-13. stoljeće) ističu da se njihova znanstvena djelatnost "ne može dovoljno visoko ocijeniti", da su uz "objašnjavanje riječi" izvanredno važna i njihova "stvarna objašnjenja (*Erläuterungen*)", i pravna utemeljenja (*Begründungen*)",⁵ da su izgradili osnove

¹ Usp. BORAS - MARGETIĆ, 265.-277.

² BAYERLE, 6.-158.

³ N. dj., 168.-124. Nakon zadnjeg poglavlja Liutprandova zakona stoji: *Explicit edictum (!) domno Liutprand.*

⁴ *Liber Papiensis*, 290 i d.

⁵ Vidi npr. DULCKEIT-SCHWARZ, 295.

prve samostalne jurističke dogmatike u svjetskoj povijesti i da su u tom smjeru nadmašili ne samo klasičnu jurisprudenciju, nego i Justinijanovu kodifikaciju.⁶

Već iz ovih nekoliko napomena vidi se da se glosatorsko djelovanje neposredno nadovezuje, uz ostalo, i na bujnu teoretsku i praktični djelatnost pavijske škole, koja je u *Liber Papiensis* već opširno i znalački komentirala langobardskog pravo, uvelike uzimajući u obzir i rimska vrela. Glosatori su više nastavljajući ranosrednjovjekovnih rimskopravnih ideja i rješenja nego revolucionarni inovatori. I za njih i za komentatore moglo bi se reći da su nastavili sa smjerom razvoja i pridodali mu “odjeću” Justinijanova zakonodavstva.

U ovome radu osvrnuo bih se ukratko s nekoliko napomena na tri važna i nezaobilazna pravnopovijesna srednjovjekovna djela, koja su uvelike zacrtala put pravnopovijesne znanosti. Riječ je o

- *Corpus legum sive Brachylogus*, nepoznatog autora,
- *Questiones de iuris subtilitatibus*, također nepoznata autora,
- Bartolus der Saxoferrato, *Opera omnia*.

2.

*Corpus legum sive Brachylogus iuris civilis*⁷ napisan je vjerojatno u drugoj polovici 11. stoljeća, i to vjerojatno u Italiji, s time da je u Francuskoj popunjen i izmijenjen. U Njemačkoj je doživio veliku popularnost pa su se njime služili studenti sve do 17. stoljeća.

Brachylogus se sastoji od četiri knjige. U prvoj knjizi raspravlja se o osobama,⁸ u drugoj o stvarima,⁹ u trećoj u obvezama,¹⁰ a u četvrtoj o postupku.¹¹

U tekstu je ponajviše korišten Justinijanov *Corpus iuris civilis*, osobito Institucije i Digesta. Kao primjer daje se početak teksta Brachylogusa, tjh. *Liber primus, titulus I De iustitia et iure*.¹² Riječ je o sažetom početku Justinijanovih Institucija i Digesta:

1. Iuri operam daturum prius nosse oportet, unde iuris nomen (usp. D I, 1, 1) descendat: est autem iustitia appellatum.
2. Iustitia autem est constans et perpetua voluntas ius suum (usp. I. I, 1 pr) unicuique tribuens.
3. Ius vero, ut Celsus definit, est aequitas constituta vel preceptum boni et aequi. [Usp. D. i, 1, pr: Nam ut eleganter Celsus definit, ius est ars aequi et boni]

⁶ WIEACKER, 59; KASER, 275: Ihre systematische (kurziv: L. M.) und juristische Einföhlung (...) verdient noch heute unsere Bewunderung.

⁷ Brachylogus, 1-194.

⁸ N. dj., 1-28.

⁹ N. dj., 29-78.

¹⁰ N. dj., 79-122.

¹¹ N. dj., 123-194.

¹² N. dj., 1-2.

4. Huius quidem prudentia est divinarum atque humanarum rerum (usp. I. I, 1, 1) notitia, iusti atque iniusti scientia.
5. Eius praecepti sunt honeste vivere, alium non laedere, suum cuique tribuere. (usp. I. I, 1, 3)
6. Virtus eiusdem, est imperare, permittere vetare, punire. (usp. D. I, 3, 7)
7. Huius autem studii duae sunt positiones, publicum ius et privatum. Publicum ius est quod. (usp. I. I, 3, 4)
ad statum reipublicae pertinet; privatorum est quod ad singulorum utilitatem spectat.

Toliko o glavnom vrelu Brachylogusa.

O ostalim vrelima jedva da ima spomena.

Tu je prije svega odredba preuzeta iz langobardskih vrela:

*Quod autem clericus adversus laicum testis esse non possit, vel econtra, in capitulari legis Langobardicae cautuma est; in legibus autem Romanis non memini me invenisse; immo contrarium in multis locis constitutum esse cognovi*¹³ (u Kapitularu langobardskog zakona određeno je da crkvena osoba ne može biti svjedokom protiv laika; ne sjećam se da sam (to) našao u rimskim zakonima; dapače vidio sam da je u mnogim mjestima određeno drukčije).

Propis na koji se *Brachylogus* poziva doista postoji u Liber Papiensis:

*Testimonium clerici adversus laicum nemo recipiat.*¹⁴

Radi se o propisu cara Ludovika Pobožnog, koji sadrži još i neke druge odredbe, koje *Brachylogus* ne preuzima. Smatramo da ova glava dokazuje da je prvobitno verzija *Brachylogusa* nastala u Italiji.

Brachylogus je inteligentno napisano djelo. Autor je sastavio koristan pregled rimskog prava.

3.

Približno 100 godina nakon *Brachylogusa* nastalo je djelo *Questiones de iuris subtilitalibus*,¹⁵ jedno od najboljih djela škole glosatora. Nastalo je u zadnjim desetljećima 12. stoljeća. Prema Kantorowiczu autor toga djela mogao bi biti Piacentino,¹⁶ jedan od najboljih poznatih glosatora, nastavljajući slavnoga Irnerija i "četiri doktora" (Bulgarus, Martinus, Jacobus i Hugo). Po mišljenju mnogih autora to djelo pripada među najbolje srednjovjekovne pravno-povijesne tekstove i među najznačajnija vrela tadašnje pravne povijesti.¹⁷

I po obliku i po sadržaju to djelo se u mnogome razlikuje od *Brachylogusa*. *Questiones* odaju pisca koji je temeljito svladao tehniku i metodologiju pisanja znanstvenog rada i koji je ujedno duboki poznavatelj pravne problematike. Autor

¹³ N., dj., 131 (IV, VI, 18).

¹⁴ Liber Papiensis, 540.

¹⁵ Questiones, 3-17.

¹⁶ Cit. prema CALASSO, 538.

¹⁷ CALASSO, 537.

djela nakon kraćeg uvodnog teksta, u kojem na književno uspješan način uvodi čitatelja u složenu pravnu problematiku. Autor pri tome uvodi u svoje raspravljanje dvije osobe, koje vode neku vrstu dijaloga. U tom dijalogu “učenic” (auditor) postavlja “stručnjaku” (interpres) pitanja o pravnim temama koje za njega čine teškoće. “Stručnjak” na ta pitanja daje odgovore. Shema je donekle naivna, jer su pitanja vrlo sofisticirana, tako da se vidi da je navodni “učenic” vrlo dobro ušao u problematiku.

Da je doista riječ o pukoj formi, iza koje stoji vrlo temeljiti poznavatelj problematike i autor, koji savršeno poznaje dvojbe u tadašnjoj praksi i teoriji, bit će dovoljno da ukratko prikažemo autorov način razmišljanja u povodu razlikovanja prirodnog prava, prava naroda i privatnog prava.¹⁸

“UČENIK. Nakon što smo prethodno utvrdili definiciju prava, slijedi podjela (*divisio*), u kojoj se pravo pojavljuje kao dvije vrste (*species due*), tj. kao s jedne strane civilno pravo, a s druge kao prirodno pravo. Poznato je da se posebna vrsta (*species sui generis*) ne imenuje na mnogo načina, već na jedan, tj. prema jednoj te istoj definiciji. Iz toga proizlazi da se civilno i prirodno pravo naziva jednim načinom pravo (*ius*). Ono što se jednim nazivom zove pravo (*ius*), dijeli se na prirodno pravo i na civilno pravo.

STRUČNJAK. Definicija koju spominješ označava valjanost učitelja zajedno s pravednošću. “Umijeće” (*Ars*) znači poučavanje, a “dobro i pravično” (*bonum et equum*) isto je što i pravednost (*equitas*). Time se želi reći da “umijeće dobra i pravična” jeste poučavanje stručnjaka koje dovodi do pravednosti. A pravednost je ono što se ispravno radi sa svojim uzrokom kao izjednačavanje i harmonija (*Est autem equitas eius quod recte fit cum sua causa coequatio et congruentia*). Međutim, taj uzrok (*causa*) je bilo naravni (*naturalis*) bilo civilni. Dao sam ti u zajam 10. Kada mi vraćaš 10, to je u skladu s prethodnim uzrokom (*causae precedenti*), tj. davanja 10, što je prirodni uzrok (*causa naturalis*). Nadalje, stvar u dobroj vjeri kupljena od ne-vlasnika nakon tri neprekinute godine posjedovanja bez protivljenja vlasnika (*silento domino*), treba meni priznati zbog posjeda (*causae possessionis*) i šutnje - i to je civilni uzrok (*causa civilis*). Zbog toga je pravednost ili naravna ili civilna, a obje nedvojbeno ulaze u pojam pravednosti. Zbog toga taj pojam jednostavno i općenito (*simpliciter et in genere*) znači pravednost u onoj definiciji kad kažem da je pravo (*ius*) utvrđena pravednost, odnosno umijeće dobra i pravičnosti”.

Ono, što pri tome najviše upada u oči, jeste stalno isticanje pojma *causa*. On je, kao što je poznato, temelj skolastične filozofije, koju je ona preuzela od Aristotela. Srednjovjekovna skolastična filozofija priznavala je četiri vrste *causae*, i to materijalnu (*causa materialis*), formalnu (*causa formalis*), uzročnu (*causa efficiens*) i svrhovitu (*causa finalis*). Iz teksta spisa *Questiones de iuris subtilitalibus* vidljivo je da je njezin pisac bio dobro upoznat sa skolastičnom filozofijom, koju je majstorski povezao s pravnim pitanjima u teoriji i praksi. I ovime se potvrđuje da je glosatorima bila dobro poznata skolastična filozofija.¹⁹

¹⁸ Questiones, II. De iure naturale, gentium et civili, 8-14.

¹⁹ SÖLLNER, 183-189.

Dodajmo da su glosatori razlikovali *causa propinqua* i *causa remota*. Tako npr. u *actio in rem, causa propinqua* bio bi *dominium*, a *causa remota* bi bio *titulus mediante quo fuit acquisitum dominium*. To razlikovanje preuzeto je iz kanonskog prava.²⁰

4.

*Bartolus de Saxoferrato*²¹ smatra se, kao što je poznato, kao najveći komentator (konsilijator, postglosator). Živio je od 1314. do 1357. Bartolus je bio izvanredno cijenjen kao *monarcha iuris, summus iuris commentator*, možda najveći pravnik svih vremena. Još se stoljećima ponavljao *nullus bonus iurista, nisi sit bartolista*, tj. nitko nije dobar pravnik ako nije proučio Bartola.

Glavna zasluga komentatora sastoji se u tome što su Justinijanovo pravo upravo opisanom metodom prilagodili potrebama vremena u kojem su živjeli. Pri tome su interpretirali tekstove Justinijanove kompilacije na neočekivano slobodan način, imajući na umu isključivo ono načelo ili onu normu koje su htjeli ugraditi u teoriju i praksu.

Najpoznatiji je primjer takve slobodne interpretacije Bartolusovo dokazivanje postojanja dviju vrsta vlasništva, *dominium directum* i *dominium utile*. Bartolus pri tome navodi kao dokaz svojoj tvrdnji nekoliko tekstova iz Justinijanove kompilacije, koji nikako ne govore u prilog njegovoj tezi. Dakako, Bartolus želi samo jedno: uskladiti rimsko pravo sa srednjovjekovnim shvaćanjem vlasništva, pa u skladu s tom svojom namjerom tvrdi da postoji onolik broj tipova *dominium utile* koliko ima vrsta koristi iz neke stvari.

Bartolus piše: "*Veritas est quod praescriptio completa, acquiritur utile dominium. Sed ante praescriptionem completam, ea pendente, dicitur habere quasi dominium (...)* Et sic aliud est dominium directum aliud utile, aliud quasi dominium". (Očito je da se dovršetkom dosjelošti stječe koristovno vlasništvo. Ali, i prije dovršene dosjelošti, dok ona traje, treba reći da postoji kvazi-vlasništvo). Ovo kvazi-vlasništvo bilo bi u slučaju gubitka posjeda zaštićeno s *actio publiciana* (dakako, ako postoji zakonski naslov i dobra vjera). U svakom slučaju sve ono ne potječe ni iz rimskog ni iz germanskog ni iz feudalnog prava.

Bartolus naročito naglašava da je vlasništvo pravo potpunog raspolaganja nekom tjelesnom stvari, osim onog što zakon zabranjuje: *dominium est ius de re corporali perfecte disponendi nisi lex prohibeat*.²² Po Bartolusu ova definicija ističe razliku prema netjelesnim stvarima "u kojima nema pravog vlasništva" *in quibus non cadit dominium proprie*.

Bartolus dodaje: "*dominium potest accipi pro quodam genere: pro dominio pleno; item pro proprietate nuda; item pro usufructu generali: qui habet aliquod ius in se potest recte dicere ego habeo dominium illius iuris ut l. 3, D. 7, 6 i l. 12 § 1, D. 41, 2*²³ (vlasništvom neke vrste može se smatrati ako je riječ o punom vlasništvu; nadalje, u slučaju golog vlasništva (tj. bez posjeda: L. M.); zatim, u

²⁰ BUSSI, 5 i d.

²¹ BARTOLUS DE SAXOFERRATO, Opera omnia, Venetiis, 1590.

²² N. dj., ad D. 41, 2, 4, 18 (17).

²³ N. dj., ad 41, 1, 58.

slučaju općeg plodouživanja, (ukratko) tko ima neko pravo, može s pravom reći: imam vlasništvo one stvari, kao npr. ul. 3, D. 7, 6 i l. 12 § 1, D. 41-2).

Ili, drugim riječima, po Bartolusu je vlasništvo pravo uživanja i raspolaganja jednom ili više koristi, koje se mogu dobiti iz određene stvari. Vidi se da je Bartolus daleko odmaknuo od vlasništva, kakvo su zastupali glosatori.

5.

Prilaže se shematičan prikaz utjecaja rimskog prava na razvoj prava u Europi, a posebno u Hrvatskoj.

UTJECAJ RIMSKOG PRAVA NA HRVATSKO PRAVO

EUROPA

HRVATSKA

Staro rimsko pravo (do 264. god. pr. Kr.)

- graničarska državnica s arhaizirajućim pravnim ustanovama, npr. mancipacijom;
- vlasništvo nad kućom i zemljom = vlast (*dominium ex iure Quiritium*)

Klasično rimsko pravo (264. pr. Kr. -284. n. e.)

- Rim postaje velesila
- preuzima pravne ustanove
Sredozemlja – pretorsko pravo
- vlasništvo postaje gospodarska kategorija
- kupoprodaja neformalna

Postklasično pravo (284. – 6. st.)

- premještanje u Konstantinopol, jačanje istočnjačkog utjecaja
- vlasništvo = posjed
- kupnja – odlučujuće plaćanje cijene
- *Codex Theodosianus* (na Zapadu i nakon Justinijana)

Justinijan (sredina 6. st.)

- klasicističke tendencije
- *Corpus iuris civilis*

Langobardsko i lang.-franačko pravo (6.—11. st)

- barbariziranje postklasičnog prava →

odlučujući utjecaj u
Hrvatskoj i Dalmaciji

- *Libri feudorum*

Glosatori – komentatori (12.-15. st.)

- rimsko pravo služi kao “sirovina” za →
- moderne pravne ustanove
- *dominium directum* i *dominium utile*
- neformalna *pacta* postaju utuživa
- notari postaju osobe javne vjere

odlučujući utjecaj u
Hrvatskoj i Dalmaciji

Njemački usus modernus pandectarum (16.-18. st.)

- recepcija moderniziranog rimskog prava →
- na snazi partikularno pravo
- *Kauf bricht (nicht) Miete*

analogni utjecaj
ugarskog pr. u Hrvatskoj

Njemačka (19. st.)

- izgradnja jedinstvenog sustava na osnovi “čistog” rimskog prava

LITERATURA

- BEYERLE - F. Beyerle, Die Gesetze der Langobarden, Weimar, 1970.
BORAS - MARGETIĆ - M. Boras- L. Margetić, Rimsko pravo, 4. izdanje, Rijeka, 1998.
BRACHYKOGUS- Corporis legum sive Brachylogi libri quattuor, ed. E. Böcking, Berolini, 1829.
BUSSI - E. Bussi, La formazione dei dogmi di diritto privato nel diritto comune, Padova, 1937.
CALASSO - F. Calasso, Medio evo del diritto, Milano, 1954.
DULCKEIT - SGHWARZ - G. Dulckeit - F. Schwarz, Römische Rechtsgeschichte, 5. izd., München, 1970.
LIBER PAPIENSIS - Liber Legis Langobardorum Papiensis dicta, MGH, Legum Tomus IV, Hannoverae, ed. A. Borretius, 290 i d.
MGH - Monumenta Germaniae Historica.
QUESTIONES - Questiones de iuris subtilitatibus, Firenze, 1958., ed. G. Zanetti.
SÖLLNER - A. Söllner, Die causa im Kondiktionen - und Vertragsrechts des Mittelalters bei den Glossatoren, Kommentatoren und Kanonisten, SZ, 77, 1960.
SZ - Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung.

RIASSUNTO

L'autore presenta alcune sue riflessioni su alcuni dei più importanti lavori medievali della storia del diritto: il *Corpus legum sive Brachylogus* e le *Questiones de iuris subtilitatibus*, ambedue di autori sconosciuti, e inoltre accenna al celebre Bartolus de Saxoferrato, autore-postglossatore.

PERSPECTIVES OF SCIENTIFIC RESEARCH ON LEGAL HISTORICAL TOPICS

The author briefly refers to the content and message of some of the most important medieval works including the pre-glossator work *Corpus legum sive Brachylogus*, the glossator work *Questionis de iuris subtilitatibus* and the post-glossator author Bartolus de Saxoferrato.

Key words: *Roman law, legal history, legal research*